

HET GEHEIM VAN BARÇA

Meld je aan voor onze nieuwsbrief om op de hoogte te blijven van
de nieuwste boeken van Ambo|Anthos *uitgevers* via
www.amboanthos.nl/nieuwsbrief.

Jonathan Wilson

HET GEHEIM VAN BARÇA

De evolutie van het totaalvoetbal
van Cruijff tot Guardiola

Vertaald door
Bookmakers Vertalersteam

Ambo|Anthos
Amsterdam

NOOT VAN DE VERTALERS

In dit boek worden natuurlijk veel Nederlanders genoemd en geciteerd. We hebben geprobeerd hun uitspraken, voor zover ze die in het Nederlands hebben gedaan, op te zoeken in de oorspronkelijke bronnen. Dat is niet in alle gevallen gelukt, en soms hebben we die uitspraken moeten ‘terugvertalen’ uit het Engels. We bieden onze verontschuldiging aan voor die gevallen waarin onze woordkeuze anders is uitgevallen dan de spreker oorspronkelijk had bedoeld.

ISBN 978 90 263 3943 1

© 2018 Jonathan Wilson

© 2019 Nederlandse vertaling Ambo|Anthos uitgevers,

Amsterdam en Bookmakers Vertalersteam

Oorspronkelijke titel *The Barcelona Legacy*

Oorspronkelijke uitgever Blink

Omslagontwerp Studio Jan de Boer, gebaseerd

op een ontwerp van *theBookDesigners*

Omslagillustratie © Alamy, Newscomm, AP Images (coaches);

Shutterstock (voetballer)

Verspreiding voor België:

Veen Bosch & Keuning uitgevers nv, Antwerpen

INHOUD

- 1 De grote traditie 7
 - 2 Het grootste seminar ooit 38
 - 3 Speciaal 68
 - 4 Van Cruijff los 99
 - 5 De terugkeer van de koning 121
 - 6 Eruptie 143
 - 7 Broedertwist 165
 - 8 Contrareformatie 210
 - 9 De storm die niet ging liggen 235
 - 10 Evolutie 259
 - 11 Een brug te ver 282
 - 12 Together again – in Manchester 301
 - 13 Idealisme en modern voetbal 324
- Dankwoord 347
- Literatuur 349

DE GROTE TRADITIE

Weinig groten krijgen het einde dat ze verdienen. Net als bij zoveel anderen eindigt de loopbaan van een voetbalcoach vaak in een fiasco. Het ontslag van Johan Cruïjff bij Barcelona was bitter en grimmig: hij werd het trainingsveld af geëscorteerd na een roerig seizoen waarin Barcelona als derde was geëindigd en de trainer en de voorzitter voortdurend met elkaar overhoop hadden gelegen. Cruïjff was 49, maar hij zou nooit meer als trainer werken: zijn trainersloopbaan omvatte slechts elf jaar en twee clubs. Maar trainers worden niet alleen afgerekend op hun laatste seizoen; hun erfenis bepaalt hun belang. Tegen de tijd dat Cruïjff twintig jaar later overleed, had hij met zijn ideeën het spel misschien wel diepgaander beïnvloed dan welke andere denker in de geschiedenis ook. Minstens twee topclubs speelden volgens een onverholven cruijffiaanse filosofie en zijn invloed was op een nog veel breder vlak voelbaar. Toch verraste het niemand toen hij na acht seizoenen bij Barcelona werd ontslagen, en velen, wellicht de meesten, leken het de juiste beslissing te vinden.

Op 18 mei 1996, de dag voor de laatste competitiewedstrijd thuis tegen Celta de Vigo, kreeg Cruïjff op het trainingsveld bezoek van Joan Gaspart, de vicevoorzitter van Barcelona. Iedereen wist waar het gesprek over zou gaan: het einde van de samenwerking was al minstens een week onvermijdelijk, en waarschijnlijk al veel langer.

In feite waren de problemen al twee jaar eerder in Athene begonnen, toen Barcelona met 4-0 de finale van de Champions League had verloren van Fabio Capello's AC Milan. Na vier seizoenen die vier Spaanse titels hadden opgeleverd plus Barça's eerste Europacup, betekende dat het einde van het Dream Team. Het was misschien een natuurlijke afsluiting – alle teams, ook de allerbeste, hebben nu eenmaal een bepaalde levensduur – maar Cruijff liet het einde van zijn eerste grote team niet aan het toeval over.

In de bus terug naar het hotel zei Cruijff tegen een aantal spelers dat ze verkocht zouden worden. Hij ondernam een radicale reorganisatie en de transfercarrousel die zijn eerste seizoenen had gekenmerkt begon weer te draaien. Keeper Andoni Zubizarreta, spelmaker Michael Laudrup, aanvallende middenvelder Ion Andoni Goikoetxea en centrumspits Julio Salinas zouden geen minuut meer voor de club spelen. Romário werd in januari verkocht. Eusebio Sacristán, Hristo Stoitsjkov, Ronald Koeman en Txiki Begiristain vertrokken allemaal de zomer daarop. Tegen die tijd was Barcelona geen kampioen meer: de club was als vierde geëindigd, negen punten achter Real Madrid.

De nieuwe aankopen – Gică Popescu, Robert Prosinečki en Gheorghe Hagi – hadden aanpassingsproblemen. Het seizoen 95-96 bracht een reeks teleurstellingen. Op 10 april verloor Barça de finale van de Copa del Rey van Atlético. Zes dagen later won Bayern München met 2-1 in Camp Nou en bracht daarmee de totaalstand in de halve finale van de UEFA Cup op 4-3. Er waren hardnekkige geruchten dat Cruijff zou moeten plaatsmaken voor de voormalige coach van Engeland Bobby Robson, maar hij bleef aan het werk en een paar weken voor het einde van het seizoen haalde hij middenvelder Luis Enrique over om Real Madrid te verruilen voor Barcelona.

Half mei was Cruijffs vertrek echter zo goed als zeker. Op de 15de meldde *Diario Sport* onder de kop 'Het bestuur opent nog een front tegen Cruijff' dat de blessureproblemen van de club volgens

clubvoorzitter Josep Núñez het gevolg waren van Cruijffs trainingsmethoden. Het bestuur, vervolgde het artikel, was van plan het weekschema om te gooien en de spelers met een fitnesscoach te laten werken voordat ze bij Cruijff gingen trainen, wat een drastische inperking van diens invloed zou hebben betekend. Cruijffs positie was netelig, zoveel was zeker. ‘Johan Cruijff begint moe te worden,’ luidde een bericht in *Mundo Deportivo*. ‘De Nederlander was van plan aan het eind van het seizoen te reageren op de opstelling van het bestuur, maar hij begint zijn geduld te verliezen. Hij sprak gisteren met de media, gefocust, ernstig, maar hij hield zich in. Vier of vijf antwoorden waren genoeg om te concluderen dat Johan uit zijn doen is, gespannen, boos zelfs.’

Cruijff beschuldigde het bestuur ervan dat het had zitten slapen bij de transfers, en was woedend dat Zinedine Zidane, die bij Bordeaux vertrok, niet naar Barcelona ging maar naar Juventus. ‘Hij gaat naar Italië, toch?’ vroeg Cruijff. ‘Ik had in januari al een akkoord met hem.’

Die avond moest Barcelona de laatste 82 minuten uitspelen van hun op twee na laatste competitiewedstrijd van dat seizoen tegen Espanyol, nadat de wedstrijd de zaterdag daarvoor was gestaakt vanwege stortregen. ‘Vanavond spelen ze de derby in Sarrià,’ schreef columnist Josep Casanovas, ‘maar tot de wedstrijd begint zal de aandacht gericht zijn op het spel dat Cruijff en Núñez spelen alsof ze kat en hond zijn. Het is een absurde strijd en schadelijk voor de club, een weinig verheffend schouwspel dat de spelers verbijstert en de fans woedend maakt.’

Een 1-1 gelijkspel in een stekelig duel dat eindigde met rode kaarten voor Luís Figo en Guillermo Amor maakte een einde aan de laatste hoop dat Barça de kloof met Atlético aan de top van de ranglijst nog zou kunnen dichten. De volgende dag kwam de bevestiging van wat iedereen al verwachtte. ‘Hij wordt ontslagen,’ luidde de kop in *Diario Sport*. ‘Het huwelijk tussen Núñez en Cruijff leek er een voor het leven te zijn,’ ging het artikel verder. ‘Maar de slech-

te resultaten in Europa betekenden het einde van een idyllische romance.’ Ook de supporters vonden dat het tijd was voor radicale actie: 83,6 procent van de door de krant ondervraagden meende dat de relatie tussen Núñez en Cruijff kapot was en 79 procent zei dat dit invloed had op de prestaties van het team. Een flink deel van hen was van mening dat de schuld bij Cruijff lag: slechts 21,4 procent vond dat hij gelijk had en 60 procent vond dat beide partijen blaam trof.

‘FIN’ luidde de kop op de voorpagina van *Mundo Deportivo*. ‘De film loopt ten einde,’ aldus een redactioneel artikel. ‘De slotscène wordt geschreven en de scriptschrijvers hebben gisteren een eind gemaakt aan de onzekerheid, zij het met een dramatische draai aan de gebeurtenissen. Núñez heeft Cruijff aan de kant gezet. De coach gaat niet verder bij Barcelona [...] en nu wordt gekeken wie hem moet opvolgen [...].’

Cruijff begrijpt niet waarom ze hem twee weken geleden nog continuïteit aanboden en hem nu kwijt willen, al heeft niemand hem officieel iets laten weten. Supporters van Barcelona zijn verbijsterd aan het eind van een cyclus met grote successen en diepe dalen, en ze zien nu een vrij onzekere toekomst tegemoet.’

Tegen die tijd was de vraag alleen nog hóé Cruijff zou vertrekken. ‘De grootsheid van een club en een stad wordt vaak afgemeten aan details,’ zei Ernesto Valverde, die als aanvaller onder Cruijff had gespeeld. ‘Omdat hij Barcelona zoveel goeds heeft gegeven en omdat goede manieren een teken zijn van een goede opvoeding, moet Johan uitgezwaaid worden als een mythe, een held.’

Maar daar kwam niets van terecht: weinig dankbaarheid en geen respect. Toen Gaspart hem in de kleedkamer begroette, vroeg de trainer: ‘Waarom geef je me een hand, Judas?’ Vervolgens verweet hij Núñez dat die het lef niet had om hem persoonlijk te ontslaan. De spelers hoorden het geschreeuw vanuit de ruimte ernaast. Er werd met een stoel gegooid. De twee raakten bijna slaags en Gaspart zei dat Cruijff Camp Nou moest verlaten voordat hij de politie

erbij haalde, en voegde hem toe: 'Je hoort hier niet meer.'

Toch is er geen enkele persoon die meer bij een club hoorde dan Cruijff bij Barça. Geen enkele club dankt zijn identiteit zozeer aan één man. 'Het doet pijn dat ik geen afscheid kan nemen van de supporters,' zei Cruijff. 'Als ze me nodig hebben kom ik terug, maar nooit onder Núñez.'

Uiteindelijk vertrok Cruijff nooit echt, maar in de directe nasleep waren het trauma en de weerzin groot. 'Hem zo ontslaan getuigt van gebrek aan respect,' zei Ronald Koeman, die inmiddels terug was in Nederland en bij Feyenoord speelde. 'Het is moeilijk hem zo ontslagen te zien worden; ik snap niet hoe ze aan Johan kunnen twijfelen.'

Met Charly Rexach aan het roer, al jaren Cruijffs assistent, inspireerde Cruijffs zoon Jordi, een heel behoorlijke aanvaller, het team de volgende dag tot een comeback: Barça won met 3-2. Een paar minuten voor het einde van de wedstrijd werd Jordi onder enorme toejuichingen van het veld gehaald, waarbij de massa scandeerde: '*Cruijff sí, Núñez no!*'

Cruijff had van een wankelende club niet alleen de dominante club van Spanje gemaakt, niet enkel de honger naar die eerste Europacup gestild, hij had de stijl van de club gedefinieerd en een tactisch ideaal gevestigd dat coaches over de hele wereld zou inspireren. Het lijkt zelfs ietwat raar om vóór Cruijff van voetbalfilosofieën te spreken, maar hij herdefinieerde wat het is om coach te zijn; hij maakte van een generaal die zijn troepen probeert te inspireren een visionair die een geloof predikt. Aan de tactiek voegde hij een spirituele dimensie toe die veel verder ging dan de oude clichés van proberen de mensen te vermaken. Hij creëerde niet zozeer een sjabloon als wel een ambitie, een manier van denken over het spel die twintig jaar lang zijn stempel zou drukken op het voetbal, en waarschijnlijk nog langer.

Bij Ajax en daarna bij Barça, als speler en als trainer, werd Cruïff gezien als een revolutionair, of in elk geval iemand die uitvoering gaf aan een revolutionaire filosofie, maar de ideeën die hij in Barcelona met zulk verbluffend effect in praktijk bracht, pasten direct in een lijn die terugloopt tot de allereerste voetbalinterland, die tussen Schotland en Engeland in Partick in 1872. Zeker, hij was een radicaal, maar wel een die deel uitmaakte van een grootse traditie.

Iedereen verwachtte dat Engeland die eerste interland zou winnen. De Engelsen hadden meer ervaring, konden uit meer spelers kiezen en waren stuk voor stuk zes tot negen kilo zwaarder dan de Schotten, afhankelijk van wiens verslag je gelooft.* De Schotten wisten dit nadeel echter met een vondst in hun voordeel om te buigen. Een aantal kopstukken van Queen's Park, de enige serieuze club van Schotland en dus leverancier van het complete elftal, overwogen hoe ze het probleem het best te lijf konden gaan. De oplossing, concludeerden ze, was het in die tijd overheersende aanvalsspel zo veel mogelijk te vermijden en juist te proberen de bal bij Engeland weg te houden door zich te concentreren op overspelen, oftewel passen, iets wat destijds maar spaarzaam werd gedaan, of helemaal niet. Een van de spelers werd teruggetrokken uit de aanvalslinie om als extra verdediger te fungeren en zo stelde Schotland een 2-2-6-formatie op tegenover de 1-2-7 van Engeland.

Het plan werkte en Schotland wist de stand op 0-0 te houden. Queen's Park begon zich op passen te concentreren terwijl Engeland vasthield aan dribbelen en aanvallen. Schotland verloor maar twee van zijn eerste zestien interlands, een prestatie van formaat die er, samen met de komst van profvoetbal in Engeland (waardoor voetbal minder een spel werd van amateurs die het vooral op de juiste manier wilden spelen en veel meer gericht werd op winnen), toe leidde dat overspelen tegen het midden van de jaren tachtig

* Recent is gesuggereerd dat dit een achteraf ontstane mythe is, maar het werd destijds zo gerapporteerd in de *Glasgow Herald* en er lijkt weinig reden om het in twijfel te trekken.

van de negentiende eeuw in brede kring werd geaccepteerd. Maar Queen's Park bleef er heer en meester in en werd bekend om zijn spelbenadering van 'patronen weven', waarbij de bal in een zigzaglijn naar voren werd gespeeld.

In de jaren negentig van de negentiende eeuw groeide Robert Smyth McColl uit tot misschien wel de beste midvoor die Queen's Park ooit had. In 1900 scoorde hij een hattrick in een met 4-1 van Engeland gewonnen wedstrijd in Celtic Park, waarmee hij zijn interlandtotaal op 13 goals in 13 wedstrijden bracht. Het was ook de laatste wedstrijd die hij voor zijn land speelde, want het jaar daarop verliet hij Glasgow en ging hij voor Newcastle United spelen. Hij ontving 300 pond tekengeld en gebruikte een derde daarvan om samen met zijn broer Tom in zaken te gaan: hij begon de keten van buurtwinkels RS McColl en kreeg de bijnaam 'Toffee Bob'. McColl bleef drie jaar in Newcastle, waarna hij terugkeerde naar Glasgow om bij Rangers te gaan spelen. Dat was lang genoeg om zijn ideeën over het belang van passen wortel te laten schieten.

Met name de linkshalf Peter McWilliam, eveneens een Schot, was er erg enthousiast over en toen hij in december 1912 trainer werd van Tottenham Hotspur nam hij McColl's ideeën mee. In 1927 verruilde hij Tottenham voor Middlesbrough, maar in 1938 kwam hij terug voor nog eens vier jaar. In zijn tweede periode liet hij drie spelers debuten die later zelf succesvolle trainers zouden worden: Arthur Rowe, Bill Nicholson en Vic Buckingham.

Rowe was ruimdenkend genoeg om in 1939 naar Hongarije te reizen en daar een reeks lezingen te geven en ideeën uit te wisselen met plaatselijke trainers die waren voortgekomen uit de levendige en vernieuwende koffiehuiscultuur van Boedapest, totdat het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog hem dwong naar huis terug te keren. Hij werd in 1949 trainer van Tottenham en leidde de club in 1949-1950 naar de titel van de tweede divisie, in 1950-1951 naar het kampioenschap van de eerste divisie en in 1951-1952 naar de tweede plaats in de eerste divisie, met een spelstijl die bekendstond als 'push and run'.

Nicholson kreeg in 1958 de leiding over de Spurs en leidde hen in 1961 naar de dubbel, waarna nog FA Cups volgden in 1962 en 1967, toen in het elftal ook Terry Venables speelde, tussen 1984 en 1987 trainer van Barcelona. Nicholson's voetbal droeg sterk het stempel van McWilliam en Rowe.

Maar Buckingham zou wereldwijd de grootste invloed hebben op het spel. Hij werd in 1953 aangesteld als trainer van West Bromwich Albion en won in zijn eerste seizoen bijna de dubbel met een overwinning op Preston North End in de finale van de FA Cup van 1954 en een tweede plaats in de competitie. Bobby Robson, die Cruïjff later bij Barcelona opvolgde, maakte deel uit van dit elftal. Buckingham vertrok in 1959 naar Ajax, won de landstitel, kwam in 1962 terug in Engeland bij Sheffield Wednesday en keerde twee jaar later terug naar Amsterdam. Zijn tweede periode bij Ajax duurde maar één seizoen, waarin de club uiteindelijk tegen degradatie moest vechten, maar hij liet in die periode wel Johan Cruïjff debutereren.

Ajax was al een club van 'passen en bewegen'. Dit principe was er geïntroduceerd door Jack Reynolds, een in Manchester geboren voormalige vleugelspeler die de club 27 jaar leidde in drie periodes tussen 1915 en 1947. Buckingham bouwde voort op die nalatenschap en legde daarmee het fundament voor zijn opvolger Rinus Michels en de komst van het totaalvoetbal.

Buckingham diende drie conflictueuze seizoenen bij Fulham en ook nog korte tijd in Athene bij Ethnikos voordat hij in 1969 tot trainer van Barcelona werd benoemd. Ook daar introduceerde hij de principes die hij van McWilliam had geleerd, een moderne variant van het een eeuw eerder door Queen's Park uitgevonden passing-spel. Hij won in 1971 met Barcelona de Copa del Generalísimo maar werd inmiddels geplaagd door rugklachten en besloot naar Engeland terug te keren. Op zoek naar een vervanger wendde Barcelona zich tot de man die hem bij Ajax was opgevolgd. Michels was geweldig succesvol geweest met een rond Cruïjff opgebouwd

team dat op balbezit gebaseerd pressievoetbal speelde en in zes seizoenen vier landstitels, drie nationale bekeringen en een Europacup had gewonnen.

Twee jaar later volgde Cruijff Michels naar Barcelona en versterkte zo de band tussen de Spaanse club en Ajax. Maar de traditie bestond niet enkel uit Cruijff en Michels. Die reikte veel verder terug, via Buckingham naar McWilliam en voor hem naar 'Toffee Bob' McColl en Queen's Park. Cruijffs radicalisme had een trotse stamboom.

In meer directe zin was Cruijff geboren in de Ajax-traditie. Zijn vader was supporter van de club en hij groeide op in de Akkerstraat, vijf minuten lopen vanaf De Meer, het thuisstadion van Ajax totdat de club in 1996 naar de ArenA verhuisde. Hij speelde altijd op een veldje met meer zand dan gras waarop toevallig het huis van Jany van der Veen, jeugdtrainer bij Ajax, uitkeek. Van der Veen, die onder Jack Reynolds had gewerkt, zag het magere joch vanuit zijn raam en bood hem een proefperiode bij Ajax aan. 'Hij voetbalde altijd met oudere jongens, en hij was ze de baas,' zei Van der Veen. 'Hij leek wel versmolten met de bal.' Cruijff werd op zijn tiende verjaardag lid van Ajax.

Van der Veen, zei Cruijff, was zijn eerste gids in het voetbal en werd een 'tweede vader' voor hem na de dood van zijn eigen vader toen hij twaalf was. Het was Van der Veen die hem tweebeinig maakte en hem kracht in zijn enkels hielp ontwikkelen door er gewichten aan vast te binden en hem die omhoog te laten tillen.

De volgende persoon die een grote invloed op hem had was Vic Buckingham, die hem voor het eerste selecteerde toen hij zeventien was. Maar Buckingham was meer dan alleen een coach. Hij had twee zoons die ongeveer even oud waren als Cruijff, dus de tiener bracht veel tijd door bij Buckingham thuis, waar zijn moe-

der schoonmaakte. Bij de Buckinghamhs had hij echt Engels leren spreken, vertelde Cruijff.

Buckingham was binnen een jaar alweer vertrokken, maar Cruijff ontwikkelde een nog sterkere band met diens opvolger: Rinus Michels. De eerste wedstrijd onder Michels eindigde in een 9-3 overwinning op mvv. Cruijff was de uitblinker en opeens een plaatselijke beroemdheid. Michels beseftte al snel dat hij meer was dan een snelle en zeer vaardige speler; zelfs toen Cruijff nog maar achttien was, besprak Michels al tactische zaken met hem. Hij was zo vroegrijp dat zijn eerste bijdrage aan *Voetbal International* niet bestond uit een interview met hem, maar een ingezonden brief waarin hij als twintigjarige zijn ergernis uitsprak over verschillende punten in het artikel dat het blad had gewijd aan het 1-1 gelijkspel van Ajax tegen Real Madrid.

Cruijff was zich van meet af aan bewust van het ‘belang van organisatie op het veld’ en was dol op de ‘mentale rekenkunde’ van de tactiek. ‘Als je eenmaal helemaal door hebt hoe je een team moet organiseren,’ schreef hij in zijn kort na zijn dood in 2016 verschenen autobiografie, ‘dan weet je wat de mogelijkheden zijn.’

Cruijff vond ook mogelijkheden in andere sporten. Hij was een getalenteerd honkballer en speelde als catcher in het nationale team onder vijftien jaar. In het honkbal leerde hij dat het belangrijk is om al voordat je de bal gevangen hebt te weten waar je hem heen gaat gooien, een principe dat hij meenam naar het voetbal. Cruijff lijkt altijd gezegend te zijn geweest met een besef van ruimte en de mogelijkheden om hem heen. Hij debuteerde in 1961 voor het honkbalteam van Ajax in een cruciale partij tegen wv-HEDW, ondanks de twijfels van trainer Rien van ’t Hof over de geringe kracht in zijn armen. ‘Bij zijn eerste bal,’ herinnerde Van ’t Hof zich, ‘aarzelde hij zo lang dat ik bang was dat de slagbeurt voorbij was. Maar op het juiste moment draaide Johan zich om en wierp de bal naar het derde honk, waar de speler van wv-HEDW te ver vanaf was gedwaald. Hij was uit en Ajax was kampioen.’

De ‘Cruijff turn’ heeft ook een duidelijke equivalent in het hockey, al heeft hij zelf altijd volgehouden dat het een instinctieve reactie op een situatie was. Cruijff leerde de sleutelvaardigheden van het totaalvoetbal – bewustzijn, visualisering, openstaan voor vernieuwing en overzicht hebben over hoe anderen in het veld staan – al zo vroeg dat ze bijna aangeboren leken. ‘De goede speler,’ zei hij, ‘is de speler die de bal maar één keer aanraakt en weet waar hij moet lopen [...] Ik zeg, niet te veel lopen. Voetbal is een spel dat je met je hersenen speelt. Je moet op het juiste moment op de juiste plaats zijn, niet te vroeg, niet te laat.’

Dat gold niet alleen voor aanvalssituaties, maar ook in situaties waarin de bal moet worden heroverd. In zijn autobiografie geeft Cruijff een idee van het soort pressievoetbal dat zich bij Ajax onder Michels had ontwikkeld. ‘Als ik druk zette op een rechtsbenige verdediger,’ schrijft hij, ‘dan ging ik jagen op zijn rechterbeen. Daardoor werd hij gedwongen om met zijn zwakke linkerbeen te passen. Op dat moment kwam Johan Neeskens van links uit het middenveld en moest die tegenstander ook nog eens snel passen. Zo werd zijn probleem vergroot. Om dat te doen moest Neeskens zijn man loslaten. Zijn tegenstander stond daardoor vrij, maar kon niet met Neeskens meelopen omdat vanuit onze verdediging Wim Suurbier naar de positie van Neeskens was doorgeschoven. [...] Zo was er snel en effectief een manmeersituatie gecreëerd.’

Na Michels’ vertrek werd het succes onder de Roemeen Ștefan Kovács voortgezet met nog eens twee landstitels en in 1972 en 1973 de Europacup. Kovács was een minder autoritaire en dictatoriale figuur dan Michels, waardoor Ajax meer vrijheid van zelfexpressie kreeg, wat wellicht het verval heeft versneld.

Michels, die zich zorgen maakte over de defensie van zijn team, had in oktober 1966 Velibor Vasović benaderd, de strijdlustige libero van Partizan Belgrado. De nederlaag tegen Sparta Praag in de kwartfinale van de Europacup van 1966-1967 maakte het probleem kritiek en hij contracteerde Vasović de zomer daarop. Vasović

bracht naar eigen zeggen 'hardheid en discipline en een winnaarsmentaliteit' in het team. Hij stopte al op zijn eenendertigste vanwege astma, nadat hij als aanvoerder in 1971 met Ajax de Europacup had gewonnen. Als libero werd hij vervangen door de meer aanvalsgerichte Horst Blankenburg.

Met de Duitser die het spel vanuit de verdediging vormgaf en de vaderlijke Kovács in de dug-out speelde Ajax tussen 1971 en 1973 waarschijnlijk zijn beste, althans meest aanvallende voetbal. 'Kovács was een goede coach,' zei middenvelder Gerrie Mühren, 'maar hij was te aardig. Michels was professioneler. Die was heel streng, met iedereen op hetzelfde niveau. In het eerste jaar onder Kovács speelden we zelfs nog beter, omdat we goede spelers waren die vrijheid kregen. Maar daarna verdween de discipline en was het voorbij. We hadden niet meer diezelfde spirit. We hadden weet ik hoelang Europees kampioen kunnen blijven als we bij elkaar waren gebleven.'

Ajax werd te vrij, te expressief, en dat leidde tot verval. Het is als of precies op het moment dat de vrucht helemaal rijp is, hij begint te rotten; dan wordt het de taak van de trainer om de rijping zo lang mogelijk uit te stellen. Dat was een les die wel aan Cruijff was besteed. 'Als er vanuit de coach minder discipline komt,' zei hij, 'krijg je allemaal verschillende meningen vanuit de groep.'

Dat is wellicht de centrale paradox van het totaalvoetbal. Enerzijds is het het meest egalitaire voetbal dat er is; zoals David Winner duidelijk maakt in *Brijlant Oranje* waren er directe en indirecte verbanden tussen Ajax en het radicalisme dat Amsterdam transformeerde. In tien jaar tijd veranderde het van de grauwe stad zoals Albert Camus die beschrijft, waarin 'pijprokers eeuwenlang dezelfde regen in dezelfde gracht hebben zien vallen' in het bloeiende centrum van de jeugdbeweging. De losse ethiek van beide was geworteld in een vaag idee van zelfexpressie gericht op gemeenschappelijke waarden. 'De Nederlanders,' schreef de journalist Hubert Smeets in 1997 in het tijdschrift *Hard gras*, 'zijn op hun best als ze

het systeem kunnen combineren met individuele creativiteit. Johan Crujff is daar de belangrijkste vertegenwoordiger van. Hij heeft dit land na de oorlog gemaakt. Ik denk dat hij de enige was die de jaren zestig begreep.’ Crujff was, zoals Smeets graag zei, in de jaren zestig voor Nederland wat de Beatles voor Groot-Brittannië waren.*

Dat idee wordt samengevat in de term ‘totaalvoetbal’, die pas ontstond in reactie op de prestaties van het nationaal elftal bij het WK van 1974, maar het voorvoegsel ‘totaal’ is oorspronkelijk afkomstig uit de architectuur. Zo sprak de theoreticus J.B. Bakema van ‘totale stedelijkheid’, ‘totale omgeving’ en ‘totale energie’. ‘Om dingen te begrijpen,’ zei hij tijdens een lezing in 1974, ‘moet je het verband tussen dingen begrijpen [...] Ooit werd het hoogste beeld van onderlinge verbanden in de maatschappij aangeduid met het woord “God” en mocht de mens de aarde en de universele ruimte gebruiken op voorwaarde dat hij zorg droeg voor wat hij gebruikte. Maar we moeten dit soort zorg en respect actualiseren aangezien de mens in zijn besef dichter bij de zogeheten relatie tussen atomen kwam. De mens werd zich ervan bewust dat hij deel uitmaakte van een totaal energiesysteem.’

Maar hoewel de spelers van Ajax misschien op dezelfde manier hun zin ontleenden aan hun relatie met andere spelers, kleefden er aan het afbreken van een hiërarchie ook gevaren. In 1973 stemde het team van Ajax bij het kiezen van de aanvoerder niet voor Crujff maar voor Piet Keizer. Crujff kwam tot de slotsom dat hij moest vertrekken. ‘Ik had het soort blessure opgelopen dat je niet met het blote oog kunt zien,’ zei hij. Hij voelde zich verraden, ‘niet alleen door medespelers maar ook door intieme vrienden’.

Crujff leek altijd op zijn best als hij iets te bewijzen had. Hij maakte eind oktober zijn debuut voor Barcelona tegen Granada. Barça was het seizoen slecht begonnen met twee overwinningen

* Zie bijvoorbeeld het artikel van Simon Kuper en David Winner ‘Comparing Apple with Oranje’ in nummer drie van *The Blizzard*.

en drie nederlagen in de eerste zeven wedstrijden, maar dat duel wonnen ze met 4-0. Ze bleven ongeslagen tot februari, toen ze in het Bernabéu-stadion tegen Real Madrid speelden. Cruijffs vrouw Danny kreeg in Amsterdam een keizersnede om te zorgen dat hun zoon Jordi op tijd werd geboren zodat Cruijff kon spelen, maar zijn beschikbaarheid was niet Michels' enige zorg. Van Theo de Groot, een Nederlandse vriend die tegenover Gregorio Benito woonde, de centrale verdediger van Real, had hij gehoord dat Real Madrid Cruijff met zonedekking wilde bestrijden. Michels zei tegen Cruijff dat hij zich van zijn gebruikelijke centrumspitspositie moest laten zakken en meer als spelmaker moest spelen, waarmee hij de rol creëerde die later bekend zou komen te staan als de 'valse negen'.* 'Als ze me niet volgen, ben ik vrij,' zei Cruijff in 1977 ter verklaring van zijn positie. 'Als ze me wel volgen komen ze een man tekort in de verdediging.'

De eerste uitvoering van deze vondst werkte wonderwel en Barça versloeg Real Madrid met 5-0, een *manita*, een goal voor elke vinger van de hand. Dat was de geboorte van het huidige Barcelona, zei de aanvaller Charly Rexach, later lange tijd coach van de club. Het was een ommekeer, het moment waarop dat hele gevoel van slachtofferschap, de overtuiging dat Barça altijd het onderspit zou delven tegen de sterkere krachten uit Madrid, wegviel.

Pas nadat de titel was binnengehaald, de eerste in veertien jaar,

* Het zou echter onjuist zijn Cruijff aan te duiden als de eerste valse negen (zoals het ook misleidend zou zijn te suggereren dat Cruijff zich niet toch al instinctief liet terugzakken op zoek naar ruimte; de 'valse negen' formaliseerde dit intuïtieve proces vooral en maakte het meer bewust). Al vanaf de jaren negentig van de negentiende eeuw experimenteerden aanvallers met zich ver laten terugzakken vanaf hun positie. G.O. Smith van Corinthians was de eerste die daarmee naam maakte, met onder zijn trotse opvolgers verschillende *conductors* in het Argentijnse voetbal in de jaren twintig, Matthias Sindelar van het Oostenrijkse *Wunderteam* in de jaren dertig, Nándor Hidegkuti van het grote Hongaarse nationale elftal van begin jaren vijftig en misschien zelfs ook Alfredo di Stéfano van Real Madrid, die zijn rol omschreef als die van *delantero retrasado*, teruggetrokken centrumspits.